

Допринос фармацеута развоју здравствене културе у Врању крајем 19. и у првој половини 20. века

Јасмина Арсић¹, Душанка Крајновић², Србољуб Арсић³, Андријана Милошевић Георгиев², Валентина Маринковић²

¹Апотека „Врање“, Врање, Србија;

²Катедра за социјалну фармацију и фармацеутско законодавство, Фармацеутски факултет, Универзитет у Београду, Београд, Србија;

³Гинеколошко-акушерско одељење, Здравствени центар Врање, Врање, Србија

КРАТАК САДРЖАЈ

Увод Здравствена просвећеност и здравствена култура у Врању и врањском крају били су под турским утицајем до 1878. године, када је након ослобођења од Турака почела организација просвете, школства и здравства у овом крају.

Циљ рада Циљеви рада су били осветљавање почетака развоја апотекарског кадра и допринос фармацеута развоју здравствене културе у Врању и врањском крају с освртом на здравствену регулативу и њен утицај на доступност услуга апотекарске службе и анализу развоја фармацеутског кадра у оквиру здравствене службе.

Методе рада Коришћене су методе документационе анализе и деск-анализа секундарних података.

Резултати Почетком 19. века здравствена служба у Врању још није постојала. Након ослобођења од Турака у Врању је радила ординација с апотеком фелчера Наума, која је, иако није била усклађена с прописима, била једини формални извор снабдевања лековима и санитарским материјалом и као таква дала допринос тадашњој здравственој служби у Врању. У привременој врањској болници од 1880. године до јануара 1881. године радио је апотекарски помоћник прве класе магистар фармације Стеван Варјачић, а лековима су се снабдевали војници и становници Врања. Развој школске фармације почиње 1883. године отварањем апотеке фармацеута Велимира Карића у складу с тада важећим Законом о уређењу санитарске струке и о чувању народног здравља. Крајем тридесетих година 20. века у врањском крају је радило десет цивилних здравствених установа, од којих су чак три биле апотеке. Оне су крајем 1948. године подруштвљене и промениле назив у „Градска народна апотека у Врању“.

Закључак Постојање законске регулативе о уређењу фармацеутске делатности у оквиру здравствене службе утицало је на то да Врање крајем 19. века добије апотеке са школованим фармацеутским кадром. Власници апотека су се мењали, али квалитет и континуитет у медицинском снабдевању увек је био обезбеђен.

Кључне речи: здравствена култура; фармацеути; апотеке; Врање

УВОД

Здравствена просвећеност и здравствена култура у Врању и врањском крају у 19. веку биле су на веома ниском нивоу. Падањем под турску власт био је заустављен друштвено-економски и културно-образовни развој становника врањског краја. Јачањем националне свести Врањанаца јачала је и идеја о ослобођењу од Турака.

Природне последице веома бурне прошлости врањског краја биле су честе промене политичких граница и велика национална искушења људи овога краја у који су освајачи дошли рано, а најдуже су се задржали. Становници врањског краја запамтили су све велике најезде на стару српску државу [1]. По установљењу бугарске егзархије фебруара 1870. године, Турци су врањску епархију сврстали у бугарски егзархат, те су врањски просветни радници носили велики терет националних и политичких искушења у борби против присилног увођења

бугарских школа у ове крајеве [1]. Од 1876. до 1878. године у Врању су биле угашене и бугарске и српске школе. Након ослобођења од Турака почела је организација просвете и школства у врањском крају [1].

На развитак града Врања и околине, пре свега, утицали су географски положај, политичке границе и трговина. Стари друмови који су овуда пролазили имали су велики економски значај јер су се трговци караванима из Дубровника кретали ка Солуну, Бугарској, Турској и ка северу [2].

Врање је до ослобођења 31. јануара 1878. године под турском влашћу провело готово 423 године. Санстефанским уговором 1. фебруара 1878. године царска Русија и Турска покушале су да припоје Бугарској делове наше територије, укључујући и Врање. Одлуком Берлинског конгреса Врање је припало Србији, а од Прешева, Бујановца и Пчиње формирана је погранична Пршевска каза, која је остала део косовског вилајета до 1912. године [1]. Каза (тур. *kaza*) је админи-

Correspondence to:

Duškanka KRAJNOVIĆ
Katedra za socijalnu farmaciju i
farmaceutsko zakonodavstvo
Farmaceutski fakultet
Univerzitet u Beogradu
Vojvode Stepe 450
11000 Beograd
Srbija
parojcic@pharmacy.bg.ac.rs

стративно-управна јединица у некадашњој Турској и представљала је саставни део санџака, као веће територијалне целине. Подела територијално и привредно јединственог простора оставила је тешке политичке и економске последице по ионако осиромашено Врање.

Становништво Врања и врањског краја је изглед својих станишта прилагођавало сталним нападима и пустошењима освајача, те је изглед кућа више одговарао привременом станишту него трајнијем објекту, што је, уз лоше санитарно-хигијенске услове, незнање, празноверје и надрилекарство, условило настанак и ширење различитих заразних болести.

Према подацима аустријског конзула Ј. Г. Хана, 1860. године у Врању је живело око 8.250 становника (Срба, Турака и Рома) [3]. Према турским подацима из 1875. године, Врање је имало 2.500 хришћанских и 800 турских домова [3].

ЦИЉ РАДА

Циљеви рада су били осветљавање почетака развоја апотекарског кадра и допринос фармацеута развоју здравствене културе у Врању и врањском крају с освртом на здравствену регулативу и њен утицај на доступност услуга апотекарске службе и анализу развоја фармацеутског кадра у оквиру здравствене службе.

МЕТОДЕ РАДА

Ово је дескриптивно истраживање које обухвата три временска периода: период под турском влашћу (до 1878), период након ослобођења до отварања прве апотеке и период са школованим фармацеутима и јавним апотекама до периода подруштљавања апотека. Ова подела условљена је циљевима рада, па је тако други период након ослобођења од Турака до отварања апотеке, иако кратак, веома значајан, јер је у њему установљена стручност у апотекарству Врања.

Корићене су методе документационе анализе и деск-анализа секундарних података. Историјска метода посматрања проблема коришћена је само као помоћна.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Здравствене прилике у Врању и врањском крају за време Турака

Почетком 19. века здравствена служба у Врању није још постојала. Сва знања о лековима и лечењу налазила су се у рукама неписмених и полуписмених људи који су своја знања неговали, чували и преносили на потомке. Лечењем су се бавили хећими, бербери и народни видари. У дућанима су могли да се купе, без икакве контроле, многи лекови непознатог састава, сировине за прављење лекова, али и отрови. У 19. веку

у Врању су боравили грчки видари „калоијатри“, путујући грчки лекари који су обилазили села и градове носећи са собом прибор за интервенције и лекове које су сами справљали, и њихови ученици – Срби. Поред њих, постојали су и „хећими“, народни лекари, који су држали и продавали лекове становницима Врања. Најпознатији хећим у Врању био је Михајло (Мика) Стошић, који је поред жене Гркиње добро савладао грчки језик и научио видарске вештине од калоијатара који су привремено боравили у Врању. Хећим Мика задобио је огромно поверење сиромашног и здравствено непросвећеног становништва Врања и околине [4].

У време Турака у Врању је живео и радио Наум Марковић, лекарски помоћник класе „фелчер“. Рођен у Цариграду, завршио је цариградску средњу медицинску школу, док је праксу и стаж стицао у некој цариградској болници. У Врању је 1862. године отворио ординацију с апотеком, тако да се поред лечења бавио и израдом и продајом лекова, чајева, декокта, балзама [4].

Први лекар који је дошао у Врање за време турске власти био је Грк Атанасије Кујас, родом из Атине, који је завршио студије 1875. године стекавши звање доктора медицинске хирургије и бабичлука [4, 5].

Социодемографске и здравствене прилике у Врању након ослобођења од Турака до отварања прве апотеке

Након ослобођења од Турака, врањски округ чинила су три среза с једном вароши и 179 села и заселака [6]. Пописом из 1879. године, у врањском крају, површине 1915 km^2 , биле су 10.134 куће, тзв. чатмаре, у којима су живела 64.844 становника, од чега је у вароши живео 8.291 становник, док су 56.553 становника живела у селима [6]. Године 1882. умро је 1.861 становник, а рођено је 2.950 деце [6].

До отварања прве врањске ниже гимназије 1881. године, родитељи који су желели да упуте децу на даље школовање били су принуђени да их шаљу у друге крајеве Србије. Почетак рада гимназије омогућио је наставак школовања деце у Врању, али неодговарајући, привремени смештај у мемљивим просторијама Пашиног конака утицао је на њихово лоше здравствено стање. Чекајући отварање школе у наменски изграђеној згради до 1933. године, лекари су у својим извештајима о здравственом стању ученика оштро критиковали власт да се не обазире на услове у којима бораве ученици [1].

Др Атанасије Кујас наставио је с радом и после ослобођења од Турака. Након издавања уверења о положењу лекарском испиту 18. маја 1879. године, др Кујас је радио као контрагуални лекар среза Пољаничког у округу врањском [5, 7]. Указом од 1. маја 1881. године постављен је за сталног лекара среза Пољаничког у истом округу. Указом од 27. октобра 1882. године постављен је за контрагуалног лекара среза Пчињског. Године 1882. др Кујас отворио је своју ординацију

ју у Владичином Хану и држао је прописну приручну апотеку с лековима које је издавао по утврђеној такси, према обавези из правилника „Наставленија за окружне лекаре и физикусе“, донетом 1839. године [5, 8, 9]. Др Кујас остао је у Врању до своје смрти 1903. године.

Други лекар који је дошао у Врање током борбе за ослобођење овога града био је Фрањо Копше, доктор медицине и хирургије, родом из Идрије Крањске. Завршио је студије медицине у Бечу. Др Фрањо Копше је крајем 1877. године био војни лекар у армији генерала Белимарковића, који је 1878. године, током ослобађања Врања од Турака, отворио на периферији Врања, у напуштеном сарају Сулејман-бега, привремену војну болницу са затеченим залихама лекова који су се користили за болничко и амбулантно лечење грађана Врања. Др Копше је 2. фебруара 1879. године постављен за цивилног лекара, тј. окружног физикуса врањског округа, а са формирањем Окружне болнице постао је 22. децембра 1882. године њен управник [4, 5, 10]. Према доступним архивским подацима, забележено је у кондуит листи лекара округа Врањског за 1882. годину да је држао прописну ручну (приручну) апотеку из које је издавао лекове становништву по тада важећој апотекарској такси [5, 11].

Нешколовани здравствени кадар и лечење у врањском крају

Након ослобођења од Турака, у Врању је и даље радила ординација с апотеком фелчера Наума, која није била усклађена с прописима, али то је био део тадашње здравствене службе у Врању. У Србији је 1845. године донета одлука да се све трговачке радње детаљно прегледају и попишу сви лекови, сировине за њихову припрему и отрови, како би се наредбом забранила продаја свакаквих приправака и лекова у трговачким радњама, да би се сав посао пребацио на правитељствене апотеке које су се у то време отварале у Србији [11]. У исто време у Врању под турском влашћу лечењем су се бавили полуписмени, самоуки и надрилекари, који су за лечење користили лекове непознатог састава и порекла, сумњивог и непровереног садржаја и квалитета, набављани у Грчкој и Турској. Сировине за израду лекова могле су се купити у трговинама без икакве контроле. Начелство у Врању, имајући у виду законску регулативу којом је регулисана фармацеутска делатност, као део здравствене делатности у Србији, слало је бројне примедбе Санитетском одељењу Министарства унутрашњих дела у Србији на рачун рада апотеке фелчера Наума у Врању. Примедбе су се тицале недостатка неопходних лекова у апотеци, начина на који он лечи оболеле и припрема лекове, сумње у његово стручно знање и неуређеност апотеке [12].

Апотека Наума Марковића опстала је 1879. године упркос поднетом захтеву апотекарског помоћника Николе Прона, са дипломом из Аустроугарске, да отвори апотеку у Врању или Лесковцу, коју није могао

да отвори без добијене финансијске помоћи врањског начелства [13].

Годину дана касније, 6. октобра 1880, још један фармацеут, Јован Штекер, затражио је и добио одобрење за отварање апотеке у Врању од Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела. Међутим, како није могао да почне с радом у законском року од годину дана, изгубио је право на концесију за отварање апотеке у Врању [12].

У часопису „Народно здравље“ од 1. марта 1881. године (број 40) инспектор Санитетских завода др Младен Јанковић у извештају министру унутрашњих дела о затеченом стању апотека у Србији за 1880. годину каже да су готово све од 32 апотеке у власништву фармацеута и добро уређене, изузев врањске апотеке чији власник Наум Марковић, поред тога што није фармацеут, није писмен, нити уме да мери, тако да је његова апотека затворена и расписан је конкурс за отварање нове апотеке [14]. Међутим, апотека Наума Марковића наставила је с радом до почетка 1884. године уз дугогодишњу борбу коју је водила здравствена власт у намери да у свим крајевима Србије успостави квалитетну, сигурну и стручну фармацеутску делатност ради унапређења здравља и спречавања ширења заразних болести [15, 16].

Допринос фармацеута развоју болничке службе у Врању

Доношењем првих законских одредаба у виду „Правила о уређењу војно-апотекарске струке“ дефинисани су задаци фармацеута-провизора Главног депоа лекова и прибора из Главне војне болнице у Београду, а Законом о устројству војске, две године касније у састав војних болница ушла су „сместилишта за болничке приборе и лекове“ којима су се болнице у мирнодопском стању снабдевале санитетским материјалом и чувале ратне резерве лекова [17]. Године 1869. донето је „Правило за привремене војне болнице“, којима је регулисан рад апотека у саставу привремених војних болница [17].

У другој половини 19. века, према доступним изворима из 1878. и 1886. године, српски војни санитет чинила су 104 лекара, углавном странаца, као и 26 лекарских помоћника, 11 фармацеута и 9 фармацеутских помоћника [17, 18]. У то време у Србији је било 37 цивилних лекара који су радили као окружни лекари (17), срески лекари (10) и општински лекари (10) [19]. Све војноапотекарске установе биле су подељене на депое, апотеке и слагалишта, у којима су апотекарски кадар чинили руководиоци који су се називали војни апотекари и магистри фармације, који су били апотекарски помоћници. Војни апотекари могли су да стекну чин мајора, капетана прве и друге класе, али под много строжим условима у односу на лекаре, јер им је поред дипломе магистра фармације био потребан и докторат из хемије. Војни апотекарски помоћници могли су да напредују до чина поручника (апотекарски помоћник прве класе) и потпоручника (апотекарски

помоћник друге класе). Према подацима о попуњености привремених војних болница апотекарима из 1880. године, у привременој врањској болници постављен је апотекарски помоћник прве класе, фармацеут Стеван Варјачић, који је јануара 1881. године премештен у привремену војну болницу у Ђуприји уместо санитетског потпуковника, фармацеута Павла Новковића, који је умро од тифуса. Већ на лето поднео је оставку на војну службу, тако да је врањска војна болница остала без јединог фармацеута [17].

Према доступним изворима, нису сачувани подаци да ли је било школованог фармацеутског кадра 1881. године у новоотвореној Окружној болници, али постоје подаци да је у њој постојала привремена апотека за потребе болничких пацијената и амбулантно лечење. Поред овога, грађани Врања су се лековима снабдевали из приручних апотека које су држали окружни физикус др Фрањо Копше и контрактуални лекар среза Пчињског др Атанасије Кујас, а у граду је радила и апотека фелчера Наума Марковића, који, као што је већ речено, није био школовани фармацеут. Привремена апотека окружне болнице престаје с радом после отварања прве савремене апотеке, о чему су детаљно известили Крајновићева и сарадници [10] у раду посвећеном оснивању прве цивилне апотеке у Врању са школованим фармацеутом Велимиром Карићем.

Развој школске фармације у Врању од 1883. године до периода подруштвљавања апотека

До 1883. године у врањском крају није било ниједне апотеке са школованим фармацеутом, те се ова година може узети за почетак развоја школске фармације, односно фармацеутске службе и услуге коју је пружао школовани кадар.

У Србији је област фармацеутске здравствене делатности била уређена прописима, уредбама и законима. Фебруара 1845. године донета су Правила за државну апотеку и за јавне апотеке у виду наредби [11]. Значајне су и две уредбе кнеза Милоша: једна из 1836. године, по којој су лекари били дужни да лече сиромашне људе бесплатно, а друга из 1837, којом се забрањивала продаја лекова без писаног одобрења полиције, која се искључиво добијала на основу рецепта школованог лекара [11]. Прва државна апотека у Србији, после Правителствене апотеке, почела је с радом 1836. године у Крагујевцу [9]. Први прави закон из фармацеутске области донет је 15. маја 1865. године под називом „Закон за апотеке и апотекаре и за држање и продавање лекова и отрова“ [11]. Уз овај закон донет је правилник под називом „Наставленија за апотеке и за постројавање и држање јавних апотека“. Рад целокупне здравствене струке уређује се 1881. године доношењем општег закона за целокупну санитетску струку под називом „Закон о уређењу санитетске струке и о чувању народног здравља“ [11].

Законом о уређењу санитетске струке и о чувању народног здравља одобрење за отварање апотека да-

вало се варошима које су имале до 2.000 становника и мање, а ако је број становника био већи од 6.000, могла се отворити друга апотека [11].

Годину дана пре отварања прве апотеке са школованим фармацеутом Врање је имало 8.291 становника [6].

Развој школске фармације у Врању крајем 19. и почетком 20. века представљен је хронолошки приказом фармацеута власника првих апотека у време када није постојала организована здравствена служба, већ се развој фармацеутске службе поистовећивао с људима који су били носиоци фармацеутске делатности.

Први фармацеут који је отворио прву врањску апотеку био је Крагујевчанин Велимир Карић, који је као апотекарски помоћник био учесник првог српско-турског рата 1876–1877. године [17]. Према кондуит листи апотекара у округу врањском, фармацеут Карић добио је дозволу за отварање апотеке 9. марта 1882. године, која је *de facto* почела с радом на дан Светог Саве, 27. јануара 1883. године, скоро годину дана пре него што је и *de jure* пуштена у рад након прегледа комисије на челу са државним хемичарем др Фердинандом Шамсом [16, 20].

Отварање прве апотеке било је пропраћено бројним препискама фелчера Наума и фармацеута Велимира Карића (о чему су детаљно писали Марјановић и Крајновићева), што је као епилог имало укидање Наумове апотеке, а грађани Врања су се лековима снабдевали из прве апотеке са школованим фармацеутом [10, 16].

Добијањем концесије за отварање апотеке у Врању завршен је дугогодишњи период лечења врањског становништва непровереним лековима сумњивог квалитета, а настао је нови период школске фармације када су фармацеути с лекарима давали заједнички допринос развоју здравствене културе и ширењу здравих навика становника врањског краја. Новине се тешко усвајају, па су поједини Врањанци с неповерењем прихватили услуге школованих фармацеута, али су временом стекли поверење у племените људе који су их лечили и указивали на значај хигијене и превенције заразних болести.

Апотека Карића била је опремљена по узору на модерне бечке апотеке тога времена. Након отварања апотеке, Карић је у наредним годинама редовно пружао услуге издавања лекова болесницима врањске окружне болнице, а рачуне је фактурисао Министарству унутрашњих дела преко врањског начелства, о чему сведоче сачувани оригинали рачуна који се налазе у Музеју за историју фармације на Фармацеутском факултету Универзитета у Београду (Слика 1) [21, 22]. Као и сви интелектуалци тога времена, Карић је имао и друга интересовања, тако да се због политичког ангажовања 1905. године преселио у Београд и вратио концесију за апотеку у Врању.

Власници прве врањске апотеке су се мењали. Апотекар Јован Јовановић преузео је почетком 1906. године прву врањску апотеку и радио у њој од 1906. до 1910. године [4]. Остао је упамћен по саветима које је давао болесницима с хроничним обољењима и по посебно хуманом односу према сиромашнима. Пред почетак

Слика 1. Рачун апотекара Карића за лекове издате окружној болници у Врању
Figure 1. Pharmacist Karić invoice for the medicines issued for the district hospital in Vranje

Извор: Музеј за историју фармације, Фармацеутски факултет Универзитета у Београду
Source: The Museum for History of Pharmacy, Faculty of Pharmacy, University of Belgrade

Балканског рата 1911. године трећи власник прве врањске апотеке постаје апотекар Боривоје Марић [4]. После ослобођења 1922. године апотекар Марић предао је своју апотеку колеги, првом Врањанцу који је почео да се бави апотекарством, Александру Деведићу [4].

Десет година након отварања прве, отворена је друга, савремена апотека у Врању. Михајло Јанковић је две године након завршетка студија у Бечу 1890. године добио концесију за ову апотеку [4]. Године 1901, након смрти старијег брата Петра, такође фармацеута, Михајло Јанковић, као једини наследник, продао је своју апотеку у Врању да би наследио апотеку свога брата у Крагујевцу, јер према тадашњем Закону, једно лице није могло бити власник две апотеке [4, 22].

Одобрењем Министарства унутрашњих дела, Шапчанин Петар Кушаковић, фармацеут, 1. фебруара 1901. године отворио је апотеку у Врању (Слика 2) [4]. Кушаковић се у својој апотеци бавио продајом индустријски израђених лекова који су се називали „лековити специјалитети“, али и изработом козметичких препарата који су се називали „апотекарски специјалитети“ и који су израђивани властитим комбинацијама апотекара према актуелној стручној литератури [23, 24]. У време када до-

Слика 2. Фармацеут Петар Кушаковић
Figure 2. Petar Kušaković, pharmacist

Извор: Приватна архива породице Дединач, Врање
Source: Dedinac family's private collection, Vranje

маћа фармацеутска индустрија није постојала и касније, када је била у зачецима (оснивање домаће фабрике „Раве а.д.“ 1918. и „Југофармације д.д.“ основане 1922. године), апотеке су се снабдевале увозним лековима, а апотекари су се на различите начине довијали да снабдеју становништво потребним медикаментима. Израда апотекарских специјалитета била је веома цењена у народу [25]. Фармацеут Кушаковић задобио је поверење грађана Врања припремом различитих облика апотекарских специјалитета: крема, пасте за зубе, сапуна. Поверење су му указали лекари широм Србије који су у дневној штампи препоручивали грађанима његове апотекарске специјалитете (Слика 3) [26].

Најпознатији апотекарски специјалитет фармацеута Кушаковића била је паста за зубе којој је дао име „Српски калодонт“. Постала је познатија као „Кушаковићев калодонт“ (Слика 4), по узору на назив већ постојеће пасте за зубе, али се квалитетом, ценом и рекламом Кушаковић изборио за водеће место у Врању,

Слика 3. Препорука лекара за Кушаковићев калодонт у новинама „Политика“ (1. јануар 1912. године)
Figure 3. Doctor's recommendation for Kušaković toothpaste, named „Kusakovitch Calodont“ in „Politika“ newspaper (January 1st, 1912)

Извор: Народна библиотека Србије, Београд
Source: National Library of Serbia, Belgrade

Слика 4. Оригинални папирни омот „Српског калодонта“
Figure 4. Original paper wrapper of “Serbian Kalodont”

Извор: Приватна архива породице Дединач, Врање
Source: Dedinac family's private collection, Vranje

Србији, па и на светским изложбама [27]. Кушаковићев калодонт израђиван је у лабораторији за машинску израду лековитих специјалитета и козметичких производа у апотеци у Врању [24].

Визионарску идеју младог фармацеута Кушаковића да приближи услуге апотеке локалном становништву у граду, у којем још није било могућности за штампане рекламе, остварио је тако што је направио прву штампарију у Врању, у којој је од 1906. до 1911. године повремено излазио бесплатан часопис „Кушаковићева честитка“, у којем је рекламиран Кушаковићев калодонт. У штампарији су такође штампани службени лист округа врањског под називом „Граничар“ и разне штампанице намењене грађанима, занатлијама и привреди, што указује на жељу младих, школованих фармацеута да, поред здравственог, дају и друштвени допринос развоју средине у коју су дошли да раде [28].

Због значајне улоге апотека и апотекара на здравствено стање становника, над њиховим радом вршен је строг надзор у погледу снабдевености и владања према народу у складу са Законом о реформи санитетске струке из 1879. године, који је ступио на снагу 1881. и садржао Закон за апотеке и апотекаре [11]. Према овом закону, окружни физикуси су и даље подносили извештај о раду фармацеута у виду кондуит листе. Тако је у кондуит листи од 20. јануара 1906. године (Слика 5) окружни физикус др Ђорђе Брзаковић забележио

Име	Врста лека	Количина	Цена	Забелешка
Бели калодонт	Калодонт	10	1000	
Бели калодонт	Калодонт	10	1000	
Бели калодонт	Калодонт	10	1000	
Бели калодонт	Калодонт	10	1000	
Бели калодонт	Калодонт	10	1000	

20 Јануара 1906. год. Врања

Слика 5. Кондуит листа апотекара у врањском округу [20]
Figure 5. Conduit sheets of pharmacists in Vranje district [20]

Извор: Историјски архив Врања „31. јануар“, Врање
Source: Historical Archive of Vranje “January 31”, Vranje

основне податке о апотекарима врањског округа [20]. У делу оригиналне кондуит листе из Архива града Врања забележено је да је Петар Кушаковић био кажњен због продаје калодонта без претходно извршене анализе састава. Трагом оригиналних података, у Архиву Србије утврдили смо да је Кушаковић, након кажњавања, предао пасту за зубе на анализу државном хемичару; у недостатку архивске грађе о резултатима анализе, али на основу бројних реклама деценијама касније, јасно је да је састав пасте за зубе био одговарајући [20].

Након доласка Кушаковића у Београд 1912. године, другу врањску апотеку преузео је фармацеут Ђорђе Ристић на дан објаве Балканског рата, септембра 1912. године [4]. Окупацијом земље имовина и опрема апотека била је уништана. Многе апотеке су остале без власника, који су погинули или умрли за време Првог светског рата [23]. Име Ђорђа Ристића налазило се на

списку војних апотекара-дневничара у саставу српске војске на Солунском фронту, која је 1. децембра 1918. године бројала 145 фармацеута и 144 апотекарска помоћника [17].

Преласком на рад у Београд, врањски апотекари Велимир Карић и Петар Кушаковић активно су доприносили развоју фармацеутске струке у Србији и снабдевању лековима у време када су грађани били остављени без најпотребнијих лекова [25]. Апотекар Петар Кушаковић постаје 21. јула 1919. године један од оснивача „Изиса д.д.“, акционарског друштва за индустрију и промет дрога и хемикалија, и улази у састав управе филијале ове фирме у Београду [25]. Исте године власник прве врањске апотеке, Велимир Карић, као председник Српског апотекарског друштва доноси одлуку да се што пре набаве најпотребнији лекови у иностранству и поделе апотекама у Србији [25].

Слика 6. Урбанистички план Врања
Figure 6. Urban plan of Vranje

Извор: Приватна архива породице Дединач, Врање
Source: Dedinac family's private collection, Vranje

Године 1930. фармацеут Александар Девеџић предаје своју апотеку Стојадину Миленковићу, који је наставио с производњом бројних козметичких препарата [4]. Након подруштљавања ове апотеке 1949. године, њен доскорашњи власник преузима вођење друге подруштљене апотеке [4].

Иако су Врањанци с неповерењем прихватили пионире врањског здравства, одужили су им се тако што су првог фармацеута Карића именовали за народног посланика града Врања 1897. године, Грка др Атаназија Кујаса 1898. године поставили за градоначелника Врања, а две улице у Врању носиле су имена др Фрања Копшеа и фармацеута Петра Кушаковића (Слика 6).

Тек у четвртој деценији 20. века Врање добија комплетнију здравствену службу, коју су чиниле болничка, среска, општинска градска, општинска сеоска здравствена служба, служба социјалног здравственог осигурања и служба превентивне медицине. Овако проширена здравствена служба наметнула је потребу за отварањем и треће апотеке у Врању, коју је 1938. године отворио Врањанац, фармацеут Тома Стајић [4]. После ослобођења 1949. године Стајић је предао апотеку Дому народног здравља у Трговишту, а сам је почео да ради као администратор прве врањске државне апотеке [4].

После ослобођења Врања 1944. године, све три приватне апотеке радиле су по ранијем закону за приватне апотеке. Одлуком Градског народног одбора у Врању бр. 21206 од 14. октобра 1948. године, основана је Градска народна апотека у Врању као државно привредно предузеће локалног значаја [29].

ЗАКЉУЧАК

Постојање законске регулативе о уређењу фармацеутске делатности у оквиру здравствене службе ути-

цало је на то да Врање крајем 19. века добије прве две апотеке са школованим фармацеутским кадром који су снабдевали становништво Врања квалитетним лековима, санитетским материјалом и апотекарским специјалитетима. Углед, стручна спрема и неприкосновена примена строгих законских прописа у раду школованих фармацеута допринели су стварању поверења грађана у апотеке као делу здравствене службе у Врању. Заједно с првим лекарима, врањски фармацеути су континуитетом професионалног рада утицали на искорењивање примитивних и лоших здравствених навика и допринели развоју здравствене културе у Врању. Власници апотека су се мењали, али је био обезбеђен континуитет у медицинском снабдевању лековима и санитетским материјалом. Тридесетих година 20. века у Врању су радиле три приватне апотеке као део цивилних здравствених установа. Крајем 1948. све три апотеке су подруштљене и прерасле су у државно привредно предузеће локалног значаја под називом „Народна апотека у Врању“.

НАПОМЕНА

Рад је урађен у оквиру пројеката бр. 41004 (Душанка Крајновић) и бр. 175036 (Андријана Милошевић Георгиев), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ЗАХВАЛНИЦА

Аутори захваљују Архиву Србије, Архиву града Врања, породици Дединац, која је одобрила коришћење приватне колекције породице Кушаковић, и декану Фармацеутског факултета Универзитета у Београду на дозволи за коришћење грађе Музеја за историју фармације.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Trajković B, Mihajlović Z. Školstvo u vranjskom kraju. Vranje: Međuopštinski prosvetno-pedagoški zavod Vranje; 1970.
- Pešić M. Vranje. Vranje: Samoupravna interesna zajednica kulture Opštine Vranje; 1975.
- Andrejević B. Osnovne karakteristike razvoja Vranja krajem XVIII i tokom XIX veka. In: Vranje kroz vekove. Vranje: Glavni odbor za obeležavanje devet vekova Vranja, SO Vranje; 1993. p.308-14.
- Mihajlović D. Razvoj zdravstvene službe u Vranju od vremena carstva Nemanjića do polovine XX veka. Vranje: Muzej zdravstvene službe u Vranju; 1968.
- Arhiv Srbije (1883): Sanitetsko odeljenje, Ministarstvo unutrašnjih dela Del. broj 31 – Konduit lista lekara u Okrugu Vranjskom za 1882. godinu.
- Miličević ĐM. Kraljevina Srbija. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije; 1884.
- Arhiv Srbije (1879): Sanitetsko odeljenje, Ministarstvo unutrašnjih dela Del. broj 190, 1043, 306, 4446.
- Mihajlović D. Prilozi iz zdravstvene kulture Vranja i njegove okoline. In: Vranje kroz vekove. Vranje: Glavni odbor za obeležavanje devet vekova Vranja, SO Vranje; 1993. p.390.
- Krajnović D, Jocić D, Keričan L, Stupar D, Gašić M, Perić B. Prva državna apoteka u Srbiji. Acta Medico-Historica Adriatica. 2012; 10(1):23-44.
- Krajnović D, Arsić J, Milošević-Georgijev A, Manojlović J. The first pharmacy in Vranje with educated pharmacist and its development. Vojnosanit Pregl. 2014; 71(10):978-84.
- Paročić D. First Pharmacy Law from 1865 and its impact on the development of pharmaceutical legislation in Serbia. In: Zerobin C, Ledermann F, Willi-Hangartner R, editors. Akten des 35. Internationalen Kongresses für Geschichte der Pharmazie [CD-ROM]. Luzern: Veröffentlichungen der Schweizerischen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie band 25; 2001.
- Arhiv Srbije (1881): Sanitetsko odeljenje, Ministarstvo unutrašnjih dela Del. broj 1047, 1771.
- Arhiv Srbije (1879): Sanitetsko odeljenje, Ministarstvo unutrašnjih dela Del. broj 1043, 306, 4446.
- Arhiv Srbije (1881): Sanitetsko odeljenje, Ministarstvo unutrašnjih dela – Časopis „Narodno zdravlje“ 1881; 40. (od 1. marta 1881; 40).
- Arhiv Srbije (1880): Sanitetsko odeljenje, Ministarstvo unutrašnjih dela Del. broj 189.
- Arhiv Srbije (1884): Sanitetsko odeljenje, Ministarstvo unutrašnjih dela Del. broj 221, 7448.
- Stupar D. Vojna farmacija Srbije u XIX veku. Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije; 1977.
- Stanojević V. Istorija srpskog vojnog saniteta; Naše ratno iskustvo. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar; 1992.

19. Jeremić R. Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama: do kraja devetnaestog veka. Zagreb: Škola narodnog zdravlja; 1935.
20. Istorijski arhiv Vranje, „31. januar“: Uprava i javne službe, Skupština opštine – Konduit lista apotekara u okrugu vranjskom za 1905. godinu.
21. Arhiv Srbije (1883): Sanitetsko odeljenje, Ministarstvo unutrašnjih dela Del. broj 2823.
22. Marjanović V. Farmacija u Srbiji u XIX veku. Beograd: Vetprom; 1970.
23. Parojčić D. Spécialités médicamenteuses, leur fabrication et leur publicité en Serbie vers la fin du XIXe et le début du XXe siècle. *Revue d'histoire de la pharmacie*. 2004; 92(342):229-46.
24. Arsić J, Arsić S, Krajnović D, Marinković V, Jocić D, Milošević Georgiev A, et al. Kušaković's toothpaste: Advertisement for one pharmaceutical specialty at the beginning of the 20th century in Serbia. In: *Pharmacy World Congress*; Dublin; Ireland: International Congress of FIP; 2013. Available from: <http://fip.org/abstracts?page=abstracts&action=item&item=8457> [accessed 10 Nov 2013].
25. Delini A. Stanje farmacije u Srbiji između dva svetska rata 1918-1941. Beograd: Srbolek; 1967.
26. Narodna biblioteka Srbije [Internet]. Beograd; Digitalna kolekcija Narodne biblioteke Srbije, Politika 1912; Available from: <http://serbia-forum.mi.sanu.ac.rs/wb/?action=getbook&bookkey=3713#page/0/mode/1up> [accessed 10 Nov 2013].
27. Privatna arhiva porodice Dedinac, Vranje – Originalni papirni omot „Srpskog kalodonta“.
28. Monografija „Štamparija Nova Jugoslavija Vranje“. Vranje: Nova Jugoslavija; 1984.
29. Istorijski arhiv Vranje, „31. januar“: Uprava i javne službe, Skupština opštine – Zapisnik sa sastanka Gradskog narodnog odbora u Vranju od 14. oktobra 1948.

Contribution of Pharmacists to the Development of Healthcare Culture in Vranje by the End of the 19th Century and in the First Half of the 20th Century

Jasmina Arsić¹, Dušanka Krajnović², Srboljub Arsić³, Andrijana Milošević Georgiev², Valentina Marinković²

¹Pharmacy „Vranje“, Vranje, Serbia;

²Department of Social Pharmacy and Pharmaceutical Legislation, Faculty of Pharmacy, University of Belgrade, Belgrade, Serbia;

³Gynecology-Obstetrics Department, Health Center Vranje, Vranje, Serbia

SUMMARY

Introduction Healthcare enlightenment and healthcare culture in Vranje and its region were under Turkish influence until the liberation in 1878, when the organisation of education, schooling and healthcare were initiated in the Vranje region

Objective The aims of this study were to shed light on the beginning of the development of pharmaceutical personnel, and their contribution to healthcare culture development in Vranje and its region, with a focus on healthcare legislation and its impact on pharmaceutical service availability, and the analysis of pharmaceutical personnel development within the healthcare services.

Methods We used the methods of documentation analysis and the desk analysis of the secondary information.

Results At the beginning of the 19th century healthcare services in Vranje were still inexistent. After the liberation from the Turks, Naum's medical office with pharmacy was opened in Vranje. Although it did not comply with regulations, it presented the only formal source of supply of medications and sanitary mate-

rial, and as such it gave its contribution to healthcare service at that time in Vranje. Mr ph. Stevan Varjacić, 1st class pharmacy assistant, worked at a temporary hospital from 1880 until January 1881, suppling with medications soldiers and residents of Vranje. The development of pharmaceutical schooling began in 1883, when a pharmacy was opened by the pharmacist Velimir Karic according to the Law on Healthcare Organisation and People's Healthcare Maintenance. By the end of the 1930s there were ten civilian healthcare institutions in Vranje, even three of which were pharmacies. By the end of 1948, they were nationalized, and were renamed the City National Pharmacy of Vranje. **Conclusion** By the end of the 10th century, passing of the legislation on the regulations of pharmaceutical industry within healthcare services had an impact on Vranje that resulted in opening pharmacies with educated pharmaceutical personnel. Pharmacy owners changed, and the quality and continuity of medical supplies was always secured.

Keywords: healthcare culture; pharmacists; pharmacies; Vranje

Примљен • Received: 26/11/2013

Прихваћен • Accepted: 14/05/2014